

Siden Sidst modtager hver måned nyhedsbrevet fra Turisme- og Antikvitetministeriet i Ægypten. Nyhedsbrevet er udkommet i flere år og rummer altid brugbar information om fx museumsåbninger, aktuelle udstillinger, hvilke udenlandske notabiliteter, der har besøgt Ægypten og ikke mindst om turisme, som for hver udgave fylder mere og mere. Set med ægyptologiske briller fylder turismen måske lige lovlig meget, men også den type nyheder kan være interessante og nyttige for den ægyptologisk interesserede, der skal på rejse til Ægypten.

For eksempel informationen om at billetter til følgende seværdigheder nu ikke længere kan betales med kontanter, men skal betales med kreditkort: Det ægyptiske museum på Tahrir-pladsen, Citadellet i Cairo, Pyramiderne i Giza, Det nubiske museum i Aswan, Den ufuldendte obelisk i Aswan og templerne i Edfu, Kom Ombo, Philae og Abu Simbel.

Nyhedsbrevet har også i hver udgave en side om Grand Egyptian Museum (GEM), hvilke møder der er holdt og hvordan arbejdet skrider frem. Det meste arbejde synes at være færdigt, men desværre er der endnu ikke noget nyt om, præcist hvornår museet åbner for offentligheden. Måske i slutningen af 2023?

Ventetiden kan man passende bruge til at kaste sig over noget af det læsestof af høj, faglig kvalitet, der ligger tilgængeligt online. Betsy M. Bryan og Peter F. Dorman er redaktører på et netop udkommet værk om thebanske grave: *Mural Decoration in the Theban Necropolis*. Værket er udgivet af Institute for the Study of Ancient Cultures of the University of Chicago, ISAC (det tidligere Oriental Institute) i serien *Studies in Ancient Cultures*. Download det gratis via nedenstående link.

◆ <https://isac.uchicago.edu/research/publications/SAC/sac2>

Er man mere interesseret i Gamle Rige, er der nyt om Dronning Hetepheres I's berømte armbånd, som blev fundet af George Reisner i 1925 i hendes grav i Giza. Arkæologer har analyseret prøver fra de armbånd, der befinder sig på Museum of Fine Arts i Boston, og har fastslået, at armbåndene indeholdt kobber, guld og bly. Sommerfugleindlæggene indeholdt spor af sølv på trods af, at vi ikke kender til nogen lokale ægyptiske sølvkilder på Hetepheres' tid. Forskerne fastslog, at materialerne var "konsistente med malm fra Kykladerne", en øgruppe i Det Ægæiske Hav, eller lokaliteten Lavrion, der er en by i det sydlige Grækenland. En billedgengivelse af et tværsnit af et armbånd viser, at metallet gentagne gange blev glødet og koldhamret ved fremstillingen af smykkerne. De nye undersøgelser har givet nye indsigter i handelsnetværk mellem Ægypten og Grækenland, som er mere omfattende og af betydeligt ældre dato end hidtil anta-

get. Hele artiklen om undersøgelsen af Hetepheres' armbånd er gratis til rådighed online i *Journal of Archaeological Science: Reports*, vol. 49, juni 2023.

Havde Tutankhamon klumpfod eller ej?

Tutankhamon er også altid godt stof, og Dr. Campbell Price, inspektør på Manchester Museum, har endnu engang skabt røre i andedammen. Senest vakte han opmærksomhed i december 2022 ved at hævde, at formålet med balsamering i det gamle Ægypten ikke var at bevare legemet, men at omforme det til en guddommelig statue.

Denne gang har han angrebet "legenden" om, at den unge Tutankhamon var en svagelig person, der hele tiden måtte støtte sig til en stok for at kompensere for en klumpfod. Ifølge Price har tre uafhængige eksperter udtalt, at der ikke er "bevis for, at den unge konge var handicappet". Spørgsmålet er så, hvorfor han blev begravet med ca. 130 stokke i varierende størrelse og design. Nogle ægyptologer synes at være enige om at hævde, at det var stokke, der skulle kompensere for en klumpfod.

Andre tror, at "klumpfoden" skyldes lidt hårdhændet balsamering og at påføring af harpiks og stramme bandager har misdannet foden.

Campbell Price argumenterer for, at Tutankhamons stokke var kongelige magtsymboler, da de var prydet med afbildninger af Ægyptens fjender. Han mener, at "billedet af en svag, handicappet og syg konge sandsynligvis er en myte". Men han mener også, at dette billede er så dybt forankret i fortællingen om Tutankhamon, at det vil være meget svært at ændre det til billedet af en krigsherre, der også deltog, eller i hvert fald var til stede på slagmarken.

Historien var i *Daily Mail* den 9. juni 2023 og kan læses i sin helhed her:

◆ <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-12177645/King-Tutankhamun-battle-hardened-warrior-NOT-sickly-boy-king-experts-claim.html>

Sidste års Papyrus (42/2) havde en autoritativ gennemgang af klumpfodsproblemet, se s. 5-6, der ligeledes afviser, at den stakkels konge skulle have haft også denne lidelse.

Foto af Dronning Hetepheres I's armbånd © Museum of Fine Arts, Boston.
Foto af Tutankhamons fødder Anna Mochniej.

FUND OG FORSKNING

Tell el-Dab'a

AFHUGGEDE HÆNDER FRA AVARIS

De 12 afhuggede hænder, som arkæologer fandt i 2011 i Tell el-Dab'a – oldtidens Avaris – er for første gang blevet osteologisk analyseret.

Hænderne lå i tre gruber af forskellig størrelse i en gård foran tronsalen i et palads fra 15. dynasti (ca. 1649-1540 f.Kr.). Paladset var bygget oven på et lignende palads fra 14. dynasti, og ser ud til at have været i brug gennem størstedelen af Hyksosperioden.

Praksis med at hugge fjendens hænder af er velkendt fra grav- og tempelindskrifter fra Ny Rige og frem, men det er første gang, man har brugt fysiologiske beviser for at lære mere om proceduren og de personer, hvis hænder blev hugget af.

Alle hænderne er højrehænder og tilhørte mindst 12 voksne, 11 mænd og muligvis en kvinde. Måske er der tale om amputation som led i et trofætagsritual udført af vinderen af et slag. Det er uklart, om hænderne blev hugget af før eller efter døden var indtrådt, men parteringen er muligvis foregået under eller kort tid før rituallet og lagt i jorden efter ophør af rigor mortis. Hænderne er amputerede ved at skære gennem håndledskapslen og dernæst på tværs af de sener, der er i leddet. Efter at have fjernet eventuelle knoglerester og andet fra underarmen, er hånden lagt i jorden med vidt spredte fingre, primært med håndfladen nedad.

Det er ikke muligt at tilskrive hænderne en bestemt etnisk eller kulturel gruppe, men det ser ud til, at skikken med at afhugge fjendens højre hånd er begyndt i Ægypten under Hyksos. Senere overtog ægypterne selv skikken, formentlig under Ahmose – i hans tempel i Abydos er der et relief med afhuggede hænder. Ahmose var som bekendt den konge, der erobrede Avaris og be-

Afhuggede hænder. Fra Gresky, J., Bietak, M., Petiti, E. et al. "First osteological evidence of severed hands in Ancient Egypt", *Scientific Reports* 13, 5239 (2023). Wikimedia Commons.

sejrede Hyksos, og han kendte sandsynligvis til denne amputationspraksis. Tidlige indskrifter i grave fra 18. dynasti og tempelrelieffer fra det 18. til det 20. dynasti viser konsekvent optælling af hænder på slagmarken efter større slag.

◆ <https://www.nature.com/articles/s41598-023-32165-8>

Lagt på nettet 31. marts 2023.

Sakkara

ARKITEKTUR FRA RAMSES II'S TID

I Sakkara har et hold arkæologer under ledelse af Christian Greco, direktør på Det Ægyptiske Museum i Turin, og Lara Weiss, inspektør i den ægyptiske samling på Rijksmuseum van Oudheden i Leiden, fundet et gravtempel og fire små gravkapper, der stammer fra Ramses II's tid. Gravtemplet tilhørte Panehesy, der bestred en stilling i Amons tempel. Komplekset måler 13,4 x 8,2 m og er bygget som et fritstående tempel med portindgang, en indre gård med søjler og en skakt, der fører til underjordiske gravkamre. Komplekset ligger nord for Mayas grav (højtstående embedsmand under Tutankhamon). Væggene er 1,5 m høje og de-

koreret med relieffer, der viser Panehesy og hans hustru Baia sammen med præster og offerbærere og Panehesy, som tilbeder Hathor. Der er også afbildet en skaldet mand med et leopardskind om skuldrene. Han var "skriver for offerbordet" og "underordnet Panehesy". Det fremgår også, at hans navn var Piay. Han var ansvarlig for sin overordnede begravelsesritualer, muligvis fordi Panehesy ikke selv havde nogen sønner, der kunne varetage opgaven.

Under udgravningen stødte arkæologerne også på fire mindre gravkapper øst for Panehesys grav. Gravene er meget velbevarede med dekorationer af høj kvalitet.

En af gravene tilhørte "kongens skatkammers bladguldmager" Yuyu. Selvom gravkapellet er relativt lille, er fire generationer af Yuyus familie afbildet på reliefferne på væggene, som viser Yuyus begravelseoptog, hvordan hans mumie vækkes til live for at tage del i det hinsidige liv, og scener med tilbedelse af Hathor og Sokars båd.

◆ <https://historiek.net/3200-jaar-oude-tombe-en-kapelletjes-ontdekt-in-egypte/155659/>

Lagt på nettet 11. april 2023.

Relief fra en anonym grav. Foto Leiden Turin Expedition to Saqqara.

STORT BALSAMERINGSVÆRKSTED

Efter at have gravet i et år ved Bubasteion, kattekatakomberne i Sakkara, har arkæologer afdækket to balsameringsværksteder, som man daterer til 30. dynasti (380-343 f.Kr.) og Ptolemæisk tid (304-30 f.Kr.). Det er de største og bedst bevarede værksteder, der hidtil er fundet.

Det ene balsameringsværksted blev brugt til balsamering af mennesker. Bygningen er rektangulær og har flere rum med stenbrikse, der måler 2 m i længden og 50 cm i bredden. Inde i værkstedet fandt arkæologer keramik, værktøjer og kar, man benyttede under balsameringsprocessen.

Det andet værksted var også rektangulært, udført i soltørrede lersten med stengulve. Også dette værksted havde flere rum, og man fandt keramik, værktøj i bronze og flere dyrebegravelser. Værkstedet indeholdt fem stenbrikse, som var forskellige fra dem, der blev fundet i første. Det andet værksted blev brugt til mumificering af hellige dyr.

Man opdagede også to grave, en fra 5. dynasti og en fra 18. dynasti. Graven fra 5. dynasti er en mastaba med

en malet stenfacade med navne og titler på den afdøde og hans hustru. På gravvæggene er der scener fra dagliglivet, herunder markarbejde, jagt og ofringer.

Graven fra 18. dynasti tilhørte Menkheper, der var præst for den kanaanæiske gudinde Qadesh. Det er en klippegrav med en dekoreret dør og en overligger med navnene på afdøde og hans hustru. Graven er udsmykket med scener, der viser den afdøde i forskellige positioner foran offerborde. Inde i graven var der en 1 meter høj alabaststatue af gravejeren. Statuen forestiller afdøde med en lotusblomst i den ene hånd.

◆ <https://english.ahram.org.eg/News/501754.aspx/>
Lagt på nettet 27. maj 2023.

Minya

GRAVE FRA NY RIGE

Mustafa Waziri, der er generalsekretær i SCA (Supreme Council of Antiquities) kunne i oktober 2023 afsløre et betydningsfuldt fund fra Al-Ghoreifa-området ved Minya i det sydlige Ægypten. Her har ægyptiske arkæologer udgravet en gravplads fra Ny Rige og gjort

flere tusind fund. Det ægyptiske hold har gravet på lokaliteten siden 2017, og udgravningerne fortsætter i de kommende år.

Gravpladsen omfatter en række udhuggede klippegrave fyldt med antropoide kalkstensarkofager og smukt dekorerede trækister med religiøse motiver.

Der er også fundet gudestatuer, statuetter, ushabtfigurer i fajance, kanopekrukker, amuletter og mumiemasker. Dertil kommer en usædvanligt godt bevaret papyrus med tekster fra Dødebogen. Waziri fortalte på et pressemøde i anledning af fundet, at papyrussen, der har en længde på 13-15 m, skal udstilles på Grand Egyptian Museum.

Waziri sagde også, at fundets mest betydningsfulde og æstetisk betagende genstande er dem, man tilskriver en Djehuty, der var forvalter for Amon-

Anubis – en af de ca. 25.000 amuletter, statuer og ushabti-figurer fundet i Al-Ghoreifa-området ved Minya. Foto fra nettet.

Mumie fundet i Al-Ghoreifa-området ved Minya. Foto fra nettet.

Himmelgudinden Nut, der sluger solen. Foto fra nettet.

templets tyr, og andre højtstående embedsmænd og præster.

Arkæologerne fandt også tusindvis af amuletter, ushabtfigurer, statuer og mumiekister fra Sentiden, og foreløbige undersøgelser tyder på, at nekropolen blev genbrugt på den tid.

◆ <https://english.ahram.org.eg/News/510284.aspx>

Lagt på nettet 15. oktober 2023.

Esna

NYE SCENER I TEMPLET ER KOMMET FOR EN DAG

De ægyptiske og tyske arkæologer, som arbejder med at restaurere templet i Esna, rensrer også templets relieffer, der er dækkede af skidt og møg. I den anledning har arkæologerne afdækket flere "ukendte" relieffer med astrologisk-teologiske scener, fx guder og gudinder, som repræsenterer forskellige himmellegemer samt en zodiak.

Det drejer sig blandt andet om en scene, der viser gudinden Sothis ved begyndelsen af Nilens oversvømmelse og en anden scene, der viser solguden Khnum-Re afbildet med fire vædderhoveder.

Christian Leitz, der leder den tyske del af projektet, siger, at hovedtemaet for relieffet er Orion og Sothis. Sothis er forbundet med stjernen Sirius, den klareste stjerne på himmelen, hvis

opstigen efter 70 dage i usynlighed forudsiger Nilens oversvømmelse midt i juli.

I forbindelse med restaureringen er der også dukket mange nye indskrifter frem, som ikke tidligere har kunnet ses på grund af de sidste 2000 års tykke lag af sod, snavs og skidt. Det forklarer Hisham el-Leithy, som er leder for den ægyptiske del af projektet. Han fortæller også, at zodiakken indeholder alle 12 stjernetegn, de ydre planeter Jupiter, Saturn og Mars samt afbildninger af de såkaldte syv pile og konstellationer, som de gamle ægyptere brugte til at måle tiden.

Over indgangen til templet er der et relief med Nekhbet og Wadjet, de to gudinder der repræsenterer hhv. Øvre- og Nedre Ægypten.

Mustafa Waziri fra SCA påpeger, at det er første gang, man kan se de forskellige relieffer, og at de heller ikke er nævnt i de værker, som den franske ægyptolog Serge Sauneron udgav om templets relieffer mellem 1963 og 1975.

Byggeriet af Esna-templet, der er viet til vædderguden Khnum-Re, begyndte i romersk tid under kejser Claudius (41-54 e.Kr.) og blev bygget færdigt under kejser Decius (249-251 e.Kr.).

I det 19. og 20. århundrede led Esna-templet under den moderne bys vækst, der begrænsede adgangen til templet.

Det siges, at templet under Muhammed Ali Pasha (1805-1840 e.Kr.) blev brugt til at opbevare bomuld.

◆ <https://english.ahram.org.eg/News/509590.aspx>

Lagt på nettet 5. oktober 2023.

Solguden Khnum-Re. Foto fra nettet.

Udstilling på Moesgaard

Den 13. oktober 2023 åbnede Moesgaard særudstillingen *Egypten – Besat af livet*.

Udstillingens vinkel er, at de gamle ægyptere ikke var besatte af døden, men af livet. Det er et genialt greb fra museets side, som spiller direkte op imod den almene opfattelse af de gamle ægyptere med alle deres mumier, grave, mystiske tekster, gådefulde ritualer og besættelse af døden. Vel gjorde ægypterne sig store anstrengelser i forbindelse med døden, begravelsen og særligt livet i det hinsides, men døden var samtidig udgangspunkt for alt liv. På udstillingen kan besøgende blandt andet se sarkofager, en mumie, film om rejsen til dødsriget og ikke mindst opleve "duften af det evige liv". Bogen, der er udkommet i forbindelse med udstillingen og bærer samme titel, rummer en række fremragende og letlæselige artikler. Her ruller specialister deres viden om dødsriget, balsamering, guder og ritualer ud, så alle kan læse med og blive klogere.

Ole Herslund, Ph.D. i ægyptologi og bestyrelsesmedlem i DÆS, har været faglig konsulent på udstillingen, som løber indtil 18. august 2024.

Guden Serapis, en hellenistisk gud forbundet med Apis og Osiris. Foto LA.

Det græsk-romerske museum i Alexandria er åbnet

Endelig! Den 11. oktober 2023 genåbnede Det græsk-romerske museum i Alexandria efter flere års restaurering og renovering både ude og inde. Alle sale har fået en gevaldig overhaling, lyssætningen er moderniseret og genstandene nyopsat. I anledning af genåbningen har man også fundet genstande frem, der ikke tidligere har været udstillet. Museet er et af de vigtigste i Ægypten og det eneste, der er viet alene til den græsk-romerske periode i landet. Det er grundlagt i 1892.

Konstruktion af et gravkammer, og mumiekiste på udstillingen *Egypten – Besat af livet*. Fotos Moesgaard Museum.

Ba-fugl fra romersk grav i Alexandria. Foto LA.

Græsk-romersk barnemumie med ægyptisk maske. Foto LA.

